

LIKUMISKIE PROCENTI DELIKTTIESISKĀS ATBILDĪBAS GADĪJUMĀ

STATUTORY INTEREST IN CASE OF NON-CONTRACTUAL LIABILITY

Jānis Kubilis, *Dr. iur.*

ZAB “Vilgerts” zvērināts advokāts

Summary

In case when a victim claims compensation for the damages, the court proceedings may take several years until the compensation is actually received. In such cases, it is essential to protect the victim's right to receive late payment interest, as it ensures the balance of the interests of the parties. However, in such cases the courts often tend to reject the claimed interest by referring to Section 1656 of Civil Law – debtor's reasonable doubt regarding the existence or the amount of the debt. It is therefore argued in this article that the aforementioned approach should be changed to ensure adequate and effective protection of the victim's interests and restrict the liable party's exemption from the obligation to pay statutory interest only to exceptional cases.

Atslēgvārdi: civiltiesiskā atbildība, deliktu tiesības, likumiskie procenti, nokavējums, zaudējumu atlīdzība

Keywords: civil liability, tort law, statutory interest, delay in performance, compensation for damage

Ievads

Gadījumā, ja personai prettiesiskas rīcības rezultātā nodarīti zaudējumi, tai ir tiesības prasīt atbilstošu kompensāciju no atbildīgās personas. Cietušā aizskarto tiesību aizsardzība īstenojama, ceļot prasību vispārējās jurisdikcijas tiesā un lūdzot piedzīt kompensāciju sakarā ar tai nodarīto mantisko vai nemantisko kaitējumu, ja puses nevēlas vai nespēj strīdu atrisināt citādi. Mantiska kaitējuma gadījumā novērtēt nodarīto zaudējumu apmēru un spert soļus cietušā tiesību aizsardzībai var būt iespējams jau relatīvi drīz pēc zaudējumu nodarīšanas, taču strīda risināšana tiesas ceļā var aizņemt vairākus gadus, ja tiesu spriedumi tiek pārsūdzēti, un zaudējumu faktiskā atlīdzināšana notiek ievērojami vēlāk. Tiesības saņemt procentus par naudas parāda samaksas kavējumu ir cietušā tiesību aizsardzības līdzeklis, kas ierobežojams, pamatojoties uz atbildīgās personas tiesībām neatbildēt par nokavējuma kā saistības izpildes prettiesiska novilcinājuma nelabvēlīgajām sekām. Līdz ar to būtiski ir katrā situācijā noteikt robežu starp cietušā un atbildīgās personas tiesībām un tiesiskajām interesēm, attiecībā uz ko atsevišķos gadījumos tiesu praksē izveidojusies neskaidra un nekonekventa pieeja.

1. Tiesības saņemt likumiskos procentus

Ar brīdi, kad kādas personas tiesību aizskārums rezultātā tai tiek nodarīts kaitējums, tai rodas prasījums pret atbildīgo personu par kaitējuma kompensēšanu – tas uzskatāms par pamatparādu pretstatā procentiem, kas ir blakus prasījums, ko rada galvenās lietas lietošana.¹ Procenti ir atlīdzība, ko cietušajam ir tiesības saņemt un kas maksājama par kādas naudas summas (pamatprasījuma – kaitējuma kompensācijas) samaksas kavējumu, ņemot vērā parāda apmēru un nokavējuma ilgumu, kā izriet no Civillikuma 1753. un 1754. panta. Atbilstoši Civillikuma 1759. panta 1. punktam procenti jāmaksā uz likuma pamata par katru parāda samaksas nokavējumu, kaut arī parāds pats par sevi būtu bezprocentīgs. Šādi procenti pretstatā līgumiskiem, kapitāla lietošanas un citiem, kas netiks plašāk aplūkoti šajā rakstā, tiek apzīmēti kā likumiskie nokavējuma procenti. Minētā norma ir pārņemta no Vietējo likumu kopojuma III daļas 3416. panta, kas saturiski atbilst Civillikuma 1759. panta 1. punktam. Sekojošajā Vietējo likumu kopojuma III daļas 3417. pantā noteikti ierobežojumi tiesībām saņemt nokavējuma procentus.² Arī Civillikumā ir noteikti ierobežojumi prasīt procentus, piemēram, Civillikuma 679. pantā,³ 1916. pantā,⁴ 2053. pantā,⁵ 2388. pantā.⁶ Atbilstoši Civillikuma 1765. panta pirmajai daļai, ja likums nosaka tiesības aprēķināt likumiskos procentus, procentu apmērs ir seši procenti no simta gadā.

Kā norādīts tiesību doktrīnā, procentu maksāšana ir saistīta ar pārkāpumu – nokavējumu, taču tas nepārvērš nokavējuma procentus par sodu, arī nokavējuma procentu uzdevums ir nodrošināt ienākumus, ko dod kapitāls, atrodoties normālā aprītē.⁷ Ja cietušais vērsies tiesā, prasot kaitējuma kompensācijas piedziņu no atbildīgās personas, tad ir iespējams, ka cietušais faktiski saņems kaitējuma kompensāciju vienīgi pēc vairākiem gadiem. Lai arī tiesvedības ātrums nav nozīmīgāks par taisnīga civiltiesisko attiecību noregulējuma sasniegšanu, tomēr jāņem vērā, ka periodā, kamēr cietušais nav saņēmis kaitējuma kompensāciju, tam nav iespējams rīkoties ar naudas līdzekļiem, kuri var, it īpaši mantiska kaitējuma gadījumā, nodrošināt mantas bojājumu novēršanu, iespēju bojāto lietu lietot, ņemot vērā stāvokli pirms zaudējumu nodarīšanas, iegādāties līdzvērtīgu lietu utt. Zaudējumu noteikšanā atbilstoši Civillikuma 1792. pantam jāņem vērā priekšmeta vērtība zaudējuma nodarīšanas laikā, taču lietu vērtība vairāku gadu garumā var mainīties, kā arī preču un pakalpojumu cenas var pieaugt, tādēļ ievērojami vēlākas zaudējumu atlīdzināšanas rezultātā iegūtie līdzekļi var nebūt pietiekami, lai faktiski novērstu prettiesiskas rīcības rezultātā nodarīto zaudējumu sekas.⁸ Ņemot vērā, ka zaudējumu atlīdzināšanas mērķis

¹ Višņakova G., Balodis K. Latvijas Republikas Civillikuma komentāri. Lietas. Valdījums. Tiesības uz svešu lietu (841.–926. p., 1130.–1400. p.). Rīga: Mans Īpašums, 1998, 20. lpp.

² Atbilstoši Vietējo likumu kopojuma III daļas 3417. pantam izņēmuma kārtā procentus nevar prasīt par nokavējumu dāvinājumos dzīvo starpā un no priekšniecības uzliktiem naudas sodiem (3282. p.).

³ Par atdodamiem augļiem valdītājs nekādā gadījumā nemaksā procentus.

⁴ Dāvinātājam nav ne jāmaksā nokavējuma procenti, ne jāizdod augļi, ko viņš no dāvinātās lietas saņēmis.

⁵ Ja pircējs daļu no pirkuma maksas jau nomaksājis, tad viņš 2052. pantā norādītā gadījumā var prasīt, lai atdod nomaksāto, bet bez procentiem.

⁶ Par atprasījuma priekšmetu ir spēkā 2376.–2380. panta noteikumi, tikai ar to izņēmumu, ka šeit nekādā gadījumā nevar prasīt procentus.

⁷ Torgāns K. Saistību tiesības. 2. papild. izd. Rīga: Tiesu namu aģentūra, 2018, 116. lpp.

⁸ Atsevišķos gadījumos arī tiesvedības apelācijas instances tiesā laikā ir iespējams palielināt prasības summu sakarā ar lietas gaitā pieaugušajām tirgus cenām atbilstoši Civilprocesa likuma 418. panta otrās daļas 7. punktam.

ir nodrošināt pēc iespējas pilnīgāku tāda stāvokļa atjaunošanu, kāds būtu bijis tad, ja aizskārums nebūtu noticis,⁹ var secināt, ka tiesības prasīt zaudējumu atlīdzību ir efektīvs cietušā tiesību aizsardzības līdzeklis tad, ja zaudējumu faktiskās atlīdzināšanas brīdis ir pēc iespējas tuvāk zaudējumu nodarīšanas brīdim. Proti, nesāņemot zaudējumu atlīdzību vairākus gadus, cietušais var būt spiests nelietot bojāto lietu vai citam mērķim paredzētus resursus novirzīt, lai atjaunotu lietas stāvokli pirms zaudējumu nodarīšanas, tādējādi var tikt ierobežotas citas tā iespējas vai rasties nepieciešamība lietot svešus naudas līdzekļus, maksājot procentus. Atbildīgā persona savukārt var vairākus gadus lietot naudas summu, kas atbilst mantas samazinājumam vai peļņas atrāvumam, ko cietusi cita persona, kam ir tiesības attiecīgu zaudējumu atlīdzību saņemt. Arī Eiropas Savienības Tiesas judikatūrā ir noteikts, ka tiesības uz pilnīgu kompensāciju nevar neskart tādus faktorus kā laika tecējums, kas faktiski var samazināt kompensācijas vērtību, tādēļ procenti uzskatāmi par būtisku kompensācijas sastāvdaļu,¹⁰ kā arī norādīts uz tiesībām saņemt procentus papildus zaudējumu atlīdzībai.¹¹ Tiesības saņemt procentus sakarā ar konkurences tiesību pārkāpumu cietušajam *expressis verbis* noteiktas arī, piemēram, Konkurences likumā.¹² Līdz ar to tiesības saņemt procentus papildus nodarīto zaudējumu atlīdzībai ir nozīmīgs cietušā tiesību aizsardzības līdzeklis, kas nodrošina līdzsvaru starp cietušā jeb kreditora tiesisko interesi pēc iespējas ātrāk saņemt zaudējumu atlīdzību un parādnieka tiesībām neatlīdzināt zaudējumus, kurus tas nav nodarījis, un neatbildēt par nokavējumu, kura pielaišanā tas nav vainojams.

Nosakot tiesības saņemt procentus, būtu jāņem vērā, vai persona (cietušais) jau nav ieguvusi tiesības rīkoties ar naudas līdzekļiem, kuru piedziņai celta prasība, piemēram, lūdzot noteikt sprieduma izpildi nekavējoties,¹³ izmantojusi tiesības palielināt prasības summu,¹⁴ izvirzījusi patstāvīgu prasījumu par zaudējumu, kas radušies sakarā ar nespēju naudas līdzekļus savlaicīgi iegūt un izmantot, atlīdzināšanu, izvirzījusi prasījumu par zaudējumu nodrošināšanu, pirms tie radušies, kā arī izmantojusi citas tiesības vai iespējas, lai pirms zaudējumu piedziņas iegūtu tiesības uz naudas summu zaudējumu atlīdzināšanai vai kaitējuma kompensēšanai, kas radīts sakarā ar nespēju šo naudas summu savlaicīgi iegūt. Ja un ciktāl cietušais jau ieguvis naudas summu zaudējumu atlīdzināšanai no atbildīgās personas, pēdējai nebūtu pamatoti uzlikt nokavējuma procentu maksāšanas pienākumu, kā arī Civillikuma 1788. pantā noteikto cietušā tiesību izlietošanu vienlaikus izslēdz prasījums par likumisko nokavējuma procentu piedziņu par to pašu aprēķina periodu.

Nosakot tiesības uz nokavējuma procentiem, nozīmīgs ir brīdis, no kura cietušais ir tiesīgs tos saņemt. Ar brīdi, kad tiek nodarīti zaudējumi tādā apmērā, kādā

⁹ Torgāns K. 2018, 200. lpp.

¹⁰ Eiropas Kopienų Tiesas 08.03.2001. spriedums apvienotajās lietās Nr. C397/98 un Nr. C410/98, 94. rindkopa; 02.08.1993. spriedums lietā Nr. C-271/91, 30.–32. rindkopa.

¹¹ Eiropas Savienības Tiesas 13.07.2006. spriedums apvienotajās lietās Nr. C295/04–C298/04, 95.–100. rindkopa.

¹² Atbilstoši Konkurences likuma 21. panta pirmajai daļai persona, kura cietusi zaudējumus konkurences tiesību pārkāpuma dēļ, ir tiesīga prasīt un saņemt no pārkāpēja zaudējumu atlīdzību, tai skaitā atrauto peļņu un procentus no dienas, kad zaudējumi radušies, līdz dienai, kad samaksāta zaudējumu atlīdzība, lai nodrošinātu tādu stāvokli, kāds personai būtu bijis, ja konkurences tiesību pārkāpums nebūtu izdarīts.

¹³ Atbilstoši kādam no Civilprocesa likuma 205. panta pirmajā daļā noteiktajiem gadījumiem.

¹⁴ Atbilstoši Civilprocesa likuma 418. panta otrās daļas 7. punktam.

tos lūdz atlīdzināt cietušais, cietušajam uz likuma pamata rodas tiesības prasīt šo zaudējumu atlīdzināšanu. Cietušajam ir tiesības prasīt tos atlīdzināt nekavējoties. Neatlīdzinot zaudējumus, var uzskatīt, ka atbildīgā persona palaiž garām termiņu, kas noteikts saistības izpildīšanai ar likumu.¹⁵ Pretējā gadījumā būtu jāsecina, ka atbildīgās personas nokavējuma konstatēšanai zaudējumu atlīdzināšanā nepieciešams cietušā atgādinājums.¹⁶ Taču atšķirībā no līgumtiesiskajām attiecībām, kuru saturu nosaka pušu vienošanās (tostarp par saistības apmēru, izpildījuma veidu un laiku), delikttiesiskajās attiecībās prasījuma tiesību rašanās brīdis un nereti arī zaudējumu apmērs nav atbildīgajai personai precīzi zināms. Delikttiesiskajās attiecībās, kuru dalībnieki parasti par tādiem nekļūst labprātīgi, atbildīgā persona var nezināt, vai un kā cietušais vispār vēlēšies savas aizskartās tiesības aizsargāt. Līdz ar to atsevišķos gadījumos būtu pamats konstatēt, ka, lai arī atbildīgā persona zaudējumus pēc to nodarīšanas nav atlīdzinājusi, tā nav vainojama nokavējumā, un tādējādi nav pamata cietušajam noteikt tiesības saņemt likumiskos nokavējuma procentus no zaudējumu nodarīšanas brīža. Tādēļ nereti, ja cietušais nav informējis atbildīgo personu vispār, nav skaidri un saprotami pamatojis civiltiesiskās atbildības priekšnoteikumus, īpaši zaudējumu apmēru, un citus nozīmīgus zaudējumu nodarīšanas apstākļus, var būt pamats atzīt, ka atbildīgā persona nav vainojama nokavējumā līdz brīdim, kad cietušais vai tā tiesību pārņēmējs¹⁷ veic minētās darbības, piemēram, nosūtot argumentētu pretenziju, ceļot prasību vai citādi. Vienlaikus par nepareizu un nepamatotu atzīstama tāda tiesību normu interpretācija, atbilstoši kurai ārpuslīgumiska tiesību aizskārums gadījumā papildus zaudējumu atlīdzībai cietušais minēto apsvērumu dēļ vispār par periodu līdz sprieduma spēkā stāšanās brīdim nebūtu tiesīgs prasīt likumiskos nokavējuma procentus.¹⁸ Lai arī var būt pamats uzskatīt, ka parādnieks (atbildīgā persona) nav vainojams nokavējumā par periodu, kad nav bijusi pienācīgi vai pilnīgi sniegta prasījuma par zaudējumu atlīdzību pamatojošā informācija, tomēr tas, ievērojot Civillikuma 1656. un 1657. pantā noteiktos izņēmumus, ir jāvērtē katrā konkrētajā gadījumā, ņemot vērā iesaistīto personu tiesības un tiesiskās intereses un attiecīgos faktiskos apstākļus.

Procentu saistības izbeigšanās gadījumi noteikti 1761.–1762. pantā, kuri ietver kaitējuma kompensācijas un uzkrājušos procentu samaksu, kas attiecīgi ir pamats atzīt, ka saistība izbeigusies ar izpildījumu, ņemot vērā Civillikuma 1835. un 1842. panta noteikumus. Saistībā ar minēto būtiski norādīt arī uz tiesībām saņemt procentus līdz sprieduma izpildei atbilstoši Civilprocesa likuma 195. pantam. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments kādā lietā norādījis, ka ar saistības pārkāpumu saistītie likumiskie procenti pieprasāmi, prasītājam izvirzot attiecīgu prasījumu jau pirmās instances tiesā, turpretim Civilprocesa likuma 195. pantā minētās tiesības tiesa nosaka pati neatkarīgi no prasījuma esamības ar brīdi, kad spriedums stājies likumīgā spēkā un notecējis termiņš tā labprātīgai

¹⁵ Saskaņā ar Civillikuma 1652. panta 3. punktu.

¹⁶ Ja nav piemērojami Civillikuma 1652. pantā noteiktie gadījumi, tad atbilstoši Civillikuma 1653. pantam, lai atzītu parādnieka nokavējumu, viņam papriekš jādabū atgādinājums no kreditora vai tā vietnieka.

¹⁷ Apdrošināšanas līguma likuma 45. panta pirmā daļa noteic, ka apdrošinātājam, kas izmaksājis apdrošināšanas atlīdzību, ir subrogācijas tiesība, izņemot personu apdrošināšanas gadījumus.

¹⁸ Буковский В. Свод гражданских узаконений губерний Прибалтийских с продолжением 1912–1914 гг. и с разъяснениями. 2 т. Рига: Тип. Г. Гемпель и Ко, 1914, с. 1381; Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 08.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-101/2015 (C27190211).

izpildei.¹⁹ Doktrīnā arī atzīts, ka likumiskie procenti līdz tiesas sprieduma izpildei pēc satura ir cita veida prasījums sakarā ar tiesas sprieduma izpildīšanas kavējumu, tātad nepakļaušanos kompetentās tiesu institūcijas spriedumam, kura izraisījis nepieciešamību vērsties pie tiesu izpildītāja ar pieteikumu par piespiedi izpildi.²⁰ Iespējams, procesuālais regulējums būtu pilnveidojams saistībā ar tiesību saņemt procentu izlietošanu. Prasītājam ir iespējams, ceļot prasību, aprēķināt un prasības pieteikumā norādīt procentu prasījumu, kas uzkrājies līdz prasības celšanas brīdim, kā arī pievienot uzkrājušos procentus prasībai, kas nav uzskatāma arī par jaunu prasījumu pieteikšanu apelācijas tiesvedībā atbilstoši Civilprocesa likuma 418. panta otrās daļas 3. punktam. Taču, ja apelācijas instances tiesas spriedums tiek pārsūdzēts kasācijas kārtībā, tad, piemēram, Civilprocesa likuma 434. panta otrajā daļā norādītajos gadījumos spriedums var stāties spēkā vairākus mēnešus vai pat gadus vēlāk, ierobežojot cietušā tiesības šajā laika posmā attiecīgajā tiesvedībā aprēķināt un prasīt procentus, ja un ciktāl prasījums par kompensācijas piedziņu atzīts par pamatotu. Iespējams, regulējums būtu pilnveidojams, paredzot iespēju izvirzīt prasījumu par procentu piedziņu līdz sprieduma spēkā stāšanās brīdim.²¹ Šādu prasījumu, izskatot civillietu pēc būtības, varētu vērtēt attiecīgās instances tiesa, un precīzu procentu apmēru varētu aprēķināt sprieduma spēkā stāšanās brīdī, nevērtējot attiecīgā prasījuma pamatotību pēc būtības, bet ņemot vērā, ka procentu likme vispārīgi noteikta Civillikuma 1765. panta pirmajā daļā, ka ir zināma pamatparāda summa, kas tikusi atzīta par pamatotu, un precīzs brīdis, līdz kuram procenti attiecīgi aprēķināmi, kā arī to, ka par procentu pievienošanu prasībai nav maksājama valsts nodeva.²²

2. Tiesību uz procentiem ierobežojumi un tiesību piemērošanas pilnveidošanas iespējas

Likumisko nokavējuma procentu maksāšanas pienākums iestājas tad, ja konstatējams parādnieka nokavējums, taču likumdevējs ir noteicis vispārējus izņēmumus, kad parādniekam neiestājas ar nokavējumu saistītās tam neizdevīgās sekas, tostarp minēto procentu maksāšanas pienākums. Atbilstoši Civillikuma 1656. pantam, ja nokavējuma iemesls ir parādnieka pamatotas šaubas vai nu vispār par to saistību, kuras izpildīšanu no viņa prasa, vai par tās apmēru, parādniekam nav jāmaksā nokavējuma procenti.²³ Civillikuma 1657. pants paredz tiesas tiesības atsvabināt parādnieku no tam neizdevīgām nokavējuma sekām arī citos gadījumos, kad to nevar vainot ne uzmanības trūkumā, ne vispār vieglprātībā vai nolaidībā, vai kad izpildīšana nav notikusi nepārvaramas varas dēļ.²⁴ Minēto normu

¹⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.01.2016. lēmums lietā Nr. SKC-1331/2016 (C28283311).

²⁰ Torgāns K. Likumisko procentu aprēķināšana. Grām.: Tiesību efektivitāte postmodernā sabiedrībā. Latvijas Universitātes 73. zinātniskās konferences rakstu krājums. Rīga: LU Akadēmiskais apgāds, 2015, 504. lpp.

²¹ Tādējādi mijiedarbībā ar Civilprocesa likuma 195. panta normā ietverto regulējumu, aizsargājot cietušā tiesības saņemt procentus, līdz pat sprieduma faktiskai izpildei.

²² Atbilstoši Civilprocesa likuma 36. panta otrajai daļai, ja palielina prasības summu, izņemot procentu un pieaugumu pievienošanu, atbilstoši piemaksājama valsts nodeva.

²³ Vietējo likumu kopojuma III daļas 3310. pantā, kas saturiski atbilst Civillikuma 1656. pantam, lietots apzīmējums "dibinātas šaubas".

²⁴ Vietējo likumu kopojuma III daļas 3311. pantā, kas saturiski atbilst Civillikuma 1657. pantam, pēdējā teikuma daļa formulēta šādi: "vai kad neizpildīšana notikusi aiz tādiem apstākļiem, kuņi pēc cilvēka apsvērumiem nav bijuši ne paredzami, ne novēršami".

mērķis ir nodalīt situācijas, kad parādnieks, esot informēts par zaudējumu nodarīšanas faktu, apmēru, apstākļiem un cietušā vēlmi saņemt zaudējumu atlīdzību, izvēlas zaudējumus neatlīdzināt, izvirzot formālus iebildumus un ierunas, lai pēc iespējas ilgāk izvairītos no saistību pildīšanas, no gadījumiem, kad līdz kādam brīdim ir bijis pamats uzskatīt, ka parādnieks nav pilnīgi vai daļēji atbildīgs par zaudējumiem, kad ir bijis pamats uzskatīt, ka zaudējumi nodarīti atšķirīgā apmērā, un kad ir konstatējami citi apstākļi, kas neatkarīgi no tā gribas un iespējām parādniekam nav ļāvuši pārliecināties par saistības pamatotību vai to izpildīt, šajos gadījumos par attiecīgo periodu izslēdzot procentu maksāšanas pienākumu. Tiesību piemērotājam šādā gadījumā būtu jāvērtē, vai attiecīgie apstākļi, uz kuriem atsauca parādnieks un kurus var konstatēt, ir tādi, kas var būt radījuši tiesisku paļāvību par saistības neesamību vispār vai atšķirīgu tās apmēru, vai tādi, kuri nav radījuši parādnieka rīcības rezultātā un kuri tieši un objektīvi var ietekmēt pamatparāda esamību, apmēru vai spēju to izpildīt pirms parādnieka atbrīvošanas no nokavējuma procentu samaksas pienākuma. Kaut arī ir svarīgi vērtēt parādnieka rīcību un attiecīgos apstākļus, lai atzītu, ka nokavējums ir neattaisnojams un tam ir pienākums maksāt procentus, vienlaikus tiesības saņemt procentus var būt kreditora (cietušā vai tā tiesību pārņēmēja) tiesību uz pilnīgu atlīdzinājumu (lat. val. – *restitutio in integrum*) ļoti nozīmīga sastāvdaļa, kas tiek aizskarta, nepamatoti atbrīvojot parādnieku no nokavējuma sekām. Ar iebildumu uz izvirzīto prasījumu vai celto prasību izteikšanu nav pietiekami, lai varētu atzīt, ka parādnieks ir pamatoti šaubījies par saistību un nav varējis to izpildīt.

Piemēram, kādā lietā Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments norādījis, ka, lai arī ir nodibināta saistību neizpilde no atbildētāju puses un lietas materiāli apliecina saistību apmēru, kas bijis zināms atbildētājiem, tiesa nav ņēmusi vērā, ka starp pusēm pastāvošs strīds, kas ir pamats apelācijas instances tiesas sprieduma atcelšanai daļā, ar kuru piedzīti likumiskie nokavējuma procenti.²⁵ Citā lietā savukārt norādīts, ka strīda esamība par funkcionāli nepieciešamo zemes platību piespiedu nomas attiecībās ir radījusi pamatotas šaubas par saistības apmēru.²⁶ Lietā, ko Latvijas Republikas Augstākā tiesa skatījusi divas reizes, abas reizes atceļot spriedumu daļā par likumisko nokavējuma procentu piedziņu un atsaucoties uz judikatūru,²⁷ norādījusi: kaut arī no pirmās pretenzijas nosūtīšanas brīža zaudējumu apmērs nav mainījies, zaudējumu nodarīšanas apstākļi bijuši zināmi parādniekam un spriedums daļā par zaudējumu piedziņu atstāts negrozīts pirmajā reizē, izskatot lietu Latvijas Republikas Augstākajā tiesā, tik un tā sakarā ar to, ka esot pastāvējis strīds, nav piedzēnami nokavējuma procenti.²⁸ Minētajos Latvijas Republikas Augstākās tiesas spriedumos norādītais ļauj secināt, ka nereti tiesas, atsaucoties uz strīda pastāvēšanu un nevērtējot, cik lielā mērā, it īpaši kontekstā ar strīda noregulējumu pēc būtības, parādnieka šaubas par saistības pastāvēšanu un apmēru ir izrādījušās pamatotas, – noraida prasības daļas par procentu

²⁵ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 29.09.2017. spriedums lietā Nr. SKC-209/2017 (C33486911).

²⁶ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 27.06.2018. spriedums lietā Nr. SKC-5/2018 (C39102313).

²⁷ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 05.09.2012. spriedums lietā Nr. SKC-366/2012 (C27098108); Civillietu departamenta 21.03.2014. spriedums lietā Nr. SKC-135/2014 (C32103508); 29.05.2017. spriedums lietā Nr. SKC-225/2017 (C29766011); 29.09.2017. spriedums lietā Nr. SKC-209/2017 (C33486911).

²⁸ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 08.10.2015. spriedums lietā Nr. SKC-101/2015; 30.08.2018. spriedums lietā Nr. SKC112/2018 (C27190211).

piedzīņu, tādējādi nepamatoti aizskarot kreditora jeb cietušā tiesības. Šāda pieeja, nepamatoti plaši iztulkojot “pamatotas šaubas” Civillikuma 1656. panta kontekstā, rada arī nevēlamu parādnieku paļāvību uz iespēju ilgstoši nepildīt saistības, noliegt un apstrīdēt to apmēru un pastāvēšanu, turpinot bez nekādām nelabvēlīgām sekām attiecīgos naudas līdzekļus izmantot. Atbildīgās personas arī šādas tiesību normu interpretācijas nostiprināšanās gadījumā, visticamāk, nebūs ieinteresētas izlīgt un vienoties ar cietušo par strīda atrisināšanu ārpusstiesas ceļā, bet, iespējams, negodprātīgi vilcināt lietas izskatīšanu un pēc iespējas atlikt zaudējumu atlīdzināšanas brīdi.

Attiecībā uz Civillikuma 1657. panta piemērošanu Latvijas Republikas Augstākā tiesa kādā lietā norādījusi, ka parādnieks pamatoti ticis atsavināts no neizdevīgajām nokavējuma sekām par pirkuma maksas nesamaksāšanu termiņā, jo tam bija juridiski šķēršļi realizēt tiesības pēc pirkuma līguma un īpašuma tiesību nostiprināšana zemesgrāmatā nebija iespējama prasītāja rīcības rezultātā.²⁹ Citā lietā savukārt, analizējot nepārvaramas varas jēdzienu, atzīts, ka norāde uz vispārējo ekonomisko krīzi, kas samazināja prasītājas ienākumus un iespējas komercdarbībā, nav pietiekama, lai konstatētu nepārvaramas varas apstākļus, kas varētu atsavināt prasītāju no nokavējuma sekām Civillikuma 1657. panta kontekstā.³⁰ Citā lietā, piemēram, Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departaments norādījis, ka procentu loma izpaužas arī saistību izpildes nodrošināšanā, un konkrētajā gadījumā parādnieks nav pamatojis, kādēļ, pastāvot strīdam par prasības summu, tas nav saistību pildījis vismaz tajā apmērā, kādu tas atzinis, atstājot negrozītu apelācijas instances tiesas spriedumu, ar kuru cita starpā piedzīti arī procenti.³¹ Šāda pieeja būtu atzīstama par abu pušu tiesībām un tiesiskajām interesēm un Civillikuma 1656. panta mērķim atbilstošu, jo pamatoti novērtēts tas, par kādu strīda summas daļu nav izteikti pamatoti iebildumi, šajā daļā atzīstot par pamatotu likumisko nokavējuma procentu piedzīņu.

Parādniekam būtu jābūt tiesībām neciest nokavējuma sekas, ja pastāv apstākļi, kas ļauj atzīt, ka tas nav vainojams saistības neizpildē tam noteiktajā termiņā, bet to var secināt tikai, vērtējot katra strīda faktiskos apstākļus. Pēc būtības gan Civillikuma 1656. pants, gan 1657. pants ir vērsti uz šādu apstākļu vērtēšanu un konstatēšanu, pretējā gadījumā aizsargājot cietušā tiesības uz procentu saņemšanu. Parādnieka rīcība, saistību noliedzot vai apšaubot, ne vienmēr ir balstīta uz apstākļiem, kas var radīt tiesisku paļāvību par atšķirīgu kreditora tiesību esamību vai to neesamību. Var piekrist tiesību doktrīnā norādītajam, ka, ja parādnieks apstrīd saistības pastāvēšanu vai tās apmēru un šādā sakarā atturas no izpildīt, tad viņš pakļauj sevi riskam, ka tiesa viņa šaubas atzīs par nepamatotām, un tādā gadījumā tam būs jācieš visas nokavējuma nelabvēlīgās sekas.³² Tādējādi tas, vai parādnieka šaubas ir bijušas pamatotas, jāvērtē kontekstā ar to, kādi iebildumi vai ierunas no tā puses ir izteiktas, vai tos var atzīt par pierādītiem, attiecībā uz kuru saistības daļu vai summas aprēķina periodu tie izteikti un vai šīs šaubas ir atzīstamas par pamatotām, vērtējot pamatsaistību, par ko pastāv strīds.

²⁹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta 09.02.2005. spriedums lietā Nr. SKC-75.

³⁰ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 12.12.2014. spriedums lietā Nr. SKC-179/2014.

³¹ Latvijas Republikas Augstākās tiesas Civillietu departamenta 25.08.2016. spriedums lietā Nr. SKC-104/2016 (C27195411).

³² Autoru kolektīvs K. Torgāna zinātniskajā redakcijā. Civillikuma komentāri. Saistību tiesības. Rīga: Mans Īpašums, 1998, 156. lpp.

Viens no veidiem, kā sasniegt līdzsvaru starp pušu tiesībām un tiesiskajām interesēm, nereti būtu nokavējuma procentu aprēķināšana un piedziņa vismaz no argumentētas un ar pierādījumiem pamatotas pretenzijas saņemšanas brīža, pretenzijā noteiktā saistību labprātīgas izpildes (pirms tiesas) termiņa notecēšanas, paskaidrojumu sniegšanas termiņa par celto prasību notecēšanas brīža, kā arī citos gadījumos, kad parādnieks attiecīgajos apstākļos faktiski varējis uzzināt par prasījumu un tā pamatojumu, kā arī vismaz par saistības daļu, kuru parādnieks, zinādams par izvirzīto prasījumu vai celto prasību un esot spējīgs iepazīties ar tā pamatojumu, bez atbilstoša pamatojuma ir izvēlēties nepildīt. Tādējādi, ja cietušā tiesību uz procentiem aizsardzība tiktu nodrošināta efektīvi, konsekventi un tiktāl, cik parādniekam nav iespējams pierādīt savu šaubu pamatotību, iespējams, tas veicinātu vismaz daļēju labprātīgu saistību izpildījumu sniegšanu, izlīgumu slēgšanu un tiesu noslodzes samazināšanos, kā arī cietušā tiesību aizsardzību un savlaicīgas tam nodarīto zaudējumu atlīdzības saņemšanu.

Secinājumi

1. Cietušajam ir tiesības saņemt likumiskos nokavējuma procentus par periodu no zaudējumu nodarīšanas līdz to atlīdzināšanas brīdim, izņemot īpašus gadījumus, kad tas nebūtu taisnīgi, ņemot vērā faktiskos apstākļus un atbildīgās personas tiesības un tiesiskās intereses. Cietušā darbība vai bezdarbība, informējot par saistību, tās apmēru un pamatojumu, var ietekmēt brīdi, no kura parādnieku var vainot nokavējuma pielaišanā.
2. Civillikuma 1656. un 1657. pantā noteiktie izņēmumi ir jāinterpretē tādējādi, ka ikkatram šādam kreditora tiesību ierobežojumam ir jābūt attaisnojamam ar nepieciešamību netaisnīgi un nesamērīgi neaizskart parādnieka tiesiskās intereses attiecīgajos faktiskajos apstākļos. Strīda esamība pati par sevi nav uzskatāma šādu izņēmumu. Veicināma būtu šādu izņēmumu nepiemērošana uz to saistības daļu vai summas aprēķina periodu, attiecībā uz kuru parādnieks nav pierādījis attiecīgo izņēmumu attiecināmību, pat ja parādnieka izvirzītos iebildumus var daļēji atzīt par pamatotiem un attiecīgi tā nokavējumu par attaisnojamu.
3. Par apstākļiem, kādos varētu būt attaisnojama parādnieka atbrīvošana no procentu maksāšanas pienākuma, var uzskatīt, piemēram:
 - a) tādus, kuri parādniekam var būt radījuši tiesisko paļāvību par tādu tiesisko vai faktisko stāvokli, kas izslēdz cietušā prasījuma pamatotību;
 - b) cietušā pretrunīgu vai negodprātīgu (prettiesisku) rīcību;
 - c) cietušā tiesību aizsardzības līdzekļu izlietošanu, novēršot vai samazinot tam nelabvēlīgās saistību izpildes nokavējuma sekas;
 - d) nepārvaramu varu vai personu rīcību, par ko atbildīgs nevar būt parādnieks;
 - e) prasījuma veidu, kad saistības apmēru nosaka tiesa pēc sava ieskata (Civillikuma 5. pants);
 - f) citus apstākļus, kuri nav radušies parādnieka neuzmanības rezultātā un kuri tieši un objektīvi ietekmē pamatsaistības esamību, apmēru vai spēju to izpildīt.